

ՎՐԹԱՆԵՍ ՓԱՓԱԶՅԱՆ
ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ

Տըլը՛նգ, տըլը՛նգ, տըլը՛նգ...

Զարթնում եմ: Ձյունի սպիտակությունն ու աղոթարանի լույսը լուսնկայի պես հում լույսով ողողել են սենյակս: Մոտ եմ գնում լուս ամուտին և փողոց նայում: Ասաղերից շատերը դեռ պսպղում են երկնակամարի վրա. խոր լռություն է տիրում, ձյունի սպիտակությունը լուսավորել է Վան քաղաքի Խաչ-փողանի այդ մեծ ծառուղին, ծառերը ծանրաբեռնված ձյունով՝ ճյուղերը խոնարհել են գետին, և փողոցի ձախ կողմի կաճանով քայլող միակ անձն այդ միջոցին Հայնկույսներ եկեղեցվո ժամկոչ Սահակն է:

Քայլելով սերտ ձյունի վրա, թևից քաշ արած տանձենու տախտակին ուժգին հարվածներ է հասցնում նա փայտյա մուրճով, հետո գլուխը ցցում և զիլ ձայնով երգում.

— Ո՛վ բարեպաշտ ժողովուրդ, ժամ հրամմեցեք...

Ու... տըլը՛նգ, տըլը՛նգ, տըլը՛նգ...

Որքա՛ն քաղցր ձայն ունի անպիտանը և որքա՛ն ոգևորությամբ է երգում: Երբ վերջացնում է, կանգ է առնում յուրաքանչյուր դռան առաջ, բարձրացնում է կռանը և երեք ուժգին հարվածներով բախում:

Այդ նույն պահին լսվում են հեռավոր թաղերից խուլ, այլևայլ շեշտերով հրավերներ, կոչնակի ձայներ և դռների բախումն:

Տըլը՛նգ, տըլը՛նգ, տըլը՛նգ...

Հագնվում եմ: Չնայելով, որ ցուրտ է, իջնում եմ փողոց և առվի վրա կռացած՝ սկսում եմ լվացվել: Ամայի, մշուշային լույսով փողոցի մեջ մեկ-մեկ երևում են մարդիկ, ճոնչում են դռներ, նրանցից դուրս են գալիս մանուկներ, որոնք խշրտացնում են ձյունը, քայլում ձյունից սրթսրթացող ծառերի տակից և իջնում դեպի ձորակի եկեղեցին. ժամկոչը վերջացնում է և կամ հոգնել է դռներ ծեծելուց և իր ծանր կոշիկներդ քարշ տալով անցնում է մեր դռան առջևից:

— Բարի լույս, Սահակ ախպեր,— ձայնում եմ նրան՝ կկգած առվակի եզրին:

— Աստծու բարին... արդեն զարթնե՞լ ես:

— Կոչնակիդ ձայնը թողնո՞ւմ է քնել,— ժպտում եմ ես.— բայց ես շատ եմ սիրում դրա ձայնը, այնպես քաղցր է հնչում քնի մեջ:

— Ադեն զարթնե՞լ է,— հարցնում է նա՝ կամենալով անցնել: Հետո, առանց պատասխանի սպասելու, վերսկսում է.

— Ո՛վ բարեպաշտ ժողովո՛ւրդ...

Որքան գեղգեղ զիտե՛ հնչեցնում է:

- Ձայնդ խոզոտվել է, հա՛...

- Բհարկէ կ'խոզոտվի. ցուրտը չէ՞ս գգում:

- Մտիր մեկ տաքացիր, թոնիրը վառված է կարծեմ:

Եվ ժամկոչը, ցրտից զլված ձայնն իր վերին աստիճանին հասնելուց հետո, կանգ է առնում:

— Աղեն զարթնել է,— ավելացնում են ես,— վերից լսում էի, թե ինչպես Նարեկ էր քաղում:

— Աստված օրհնի աղին, շա՛տ ջերմեռանդ է. սաղ Նարեկը անգիր գիտի...

Ու մտնում է ինձ հետ: Մի քանի դուռ էր մնացել բխելու դեպի վեր, շատ էլ կարևորներիցը չէին:

Տանտունի դռան առաջ ոտները թափ է տալիս Սահակը և հետևում ինձ: Թոնիրը ներսում վառվում է և մի մեծ բոց գալարում դեպի երդիկը: Կողքին, մի դռակի վրա նստել, բարձին թիկն է տվել իմ հյուրընկալ Մկրտիչ աղան ու մեծահնչուն ձայնով սուրճ է խմում կում առ կամ: Ամեն կումից հետո երկար փողով պապիրոսը բերնին է դնում, մեծ քանակությամբ ծուխ ներս քաշում, գլուխը բարձրացնում, վիզը երկարացնում և քթածակերից ու բերնից դուրս է վիժում ծխային մի ամպ: Ծանր, պաշտոնական և խիստ մտախոհ կերպարանք ունի Մկրտիչ աղան: Խորշամուտ ճակատ, արևակեզ ոսկրոտ այտեր և փաթոթավոր մեծ ֆես, երկար ֆարաջա ու ծալապատիկ նստած դիրք՝ նրանից քեչ հեռու, մի աղջիկ ավլում է հատակի կարպետն ու աշխատում, որչափ կարելի է, քիչ ձայն հանել: Տանտիկինը հեռու անկյունում մի քանի մանր-մուր մանուկների է հագցնում, մանուկներ, որոնք տկլոր նստած կամ կանգնած՝ կիսամթան միջից շողացնում են աչքերը: Մենյակի մի կողմից լույս է տալիս ձեթի կանթեղը, որ դրված է պատին խփած փոքրիկ պատվանդանի վրա՝ բարձրում: Եթե թոնրի բոցը չլիներ, այդ լույսը միայն մի փոքրիկ շրջան հագիվ կարող էր լուսավորել: Մենյակը մեծ է և բարձր: Վերից մի երդիկ միայն կա, այն էլ ծածկված գմբեթաձև վանդակով և ապակու փոխարեն՝ պատած յուղոտ թղթերով, բակի վրա նայող պատը շատ բարձրից ունի երկու միջնադարյան, յուղոտ թղթով պատած լուսամուտներ: Եվ դրանք են տանտունի լույս տվողները: Դրա համար էլ հեռավոր անկյունները մնացել են կատարյալ խավարի մեջ: Ինչե՛ր ասես, որ այդ անկյուններում դարսված չլինեն, կործած կաթսաներ, բարձր դիզած անկողիններ, հետո կարասներ, կուժեր...

Թոնրի շուրջն է միայն, որ քիչ կանոնավոր է: Բարձր սաքու՝ կարպետներով պատած, մի քանի ներքնակ, մի քանի բարձ և մի աթոռակ, որի վրա են դրել աղայի ֆինջանի ափսեն և պապիրոսի մոխրամանը: Խարույկի լույսը թոնրից ելած՝ կիսովին լուսավորում է այդ բոլորը, սուր լույսի և սուր ստվերի կոնտրաստներ գծում աղայի դեմքի վրա. կրակը ֆշֆշում է, լսվում է ավելի չոր-ռիթմային հարվածները, աղայի սուրճ խմելու երկար շառաչունը...

Դրսում կատարյալ լռություն է. երբեմն միայն, մի աքաղաղ կանչում է հավաքնի խորքից, նրան հեռվից արձագանք է տալիս մի ուրիշը՝ ժանգոտ ձայնով, ապա հեռավոր տրլընգոցներ և այդ բոլորից հետո, ներսից, մթան մեջ ստվերի պես երևցող տանտիկնոջ խոր հազը...

Սահակը դռան կողքին է թողնում կոչնակը, կոշիկները հանում և ինձ հետ թոնրին մոտենում:

— Բարի լույս, Մկրտիչ աղա:

— Ա՛յ, աստծու բարին... այդ ո՞վ է հետինդ:

— Ժամկոչն է:

— Հա՛... դե լավ. այս կողմ հրամմե, որդիս, եկո կողքիս նստե: Դու էլ, Սահակ, եկո քիչ մը տաքցիր, մրսած կլնես: Ցուրտ է, հա՛:

— Հա՛, հրամանք ես, լավ ցուրտ է: Արարք գնացող սխկայեցիք մեկ-մեկ հոխա¹ սառցի քուլաներ ունեին իրենց բեղ ու մորուսի վրա:

— Դաշտում, իհարկե, ավելի ցուրտ կլինի,— ասում եմ ես:

Ավելածությունը դադարում է. սիլուետների պես, կիսամթան մեջ, ջարժվում են մանուկները:

— Մանավանդ Սխկայի կողմը,— դիտել է տալիս ժամկոչը, հետո ձեռքերը պարզում կրակին և՝ «Օ՛ֆ, ինչ լավ կրակ է...»:— Կնի՛կ,— դառնում է աղան տանտիկնոջ,— ժամկոչ ախպոր մեկ օղի, թող ներսի կրակն էլ վառվի...

Ծիծաղում ենք: Տանտիկին-խաթունը մոտ է գնում պատի միջի պահարանին, հանում օղու շիշը, մի փոքրիկ պնակով էլ չամիչ, լցնում է բաժակը օղիով և պարզում ժամկոչին: Սա առնում է, բարեմաղթում, խմում, չամիչից երկու հատ վերցնում, սրբում է բեղերն ու ասում.

— Ուխա՛յ... աստված շեն պահի, լա՛վ տաքացա:

— Մեկ էլ տուր, կնի՛կ,— հրամայում է աղան:

Ժամկոչը այդ երկրորդը առանց բարեմաղթելու է կոնծում, թևովը սրբում է բերանը և որպես թե սկզբում մի բան էր ասել և կիսատ թողել, շարունակում է,

— Հա՛, է՛ն էի ասում... էդ տնավեր սխկայեցիք... այնքա՛ն տեղից, էս ցուրտ-դիամաթին, ծանր-ծանր, իրենց էշերի քայլքով քաղաք են գալիս թե ինչ... մեկ իշու բեռ փթիր² կամ երկու ջվալ պտըտուր³ պիտի ծախեն... Տնավերներ, 5—6 դուրուշի համար այդքան տանջվել կլինի՛: Հալա մեկ-երկու ժամ էլ այս ցրտին, ոտները վեր-վեր անելով, Արարուց մեյդանի վրա պիտի սպասեն, մինչև որ ժամավորն էլնի և պտըտուրն առնի...

— Թե որ ծախվի էն էլ,— մեջ եմ մտնում ես,— չե՞ս տեսել, որ շատերը չեն կարողանում ծախել մեյդանի մեջ և էջն առաջ արած՝ մինչև երեկո փողոցներն են չափում և գոռում...

— Խա՛, խա՛, քե մեռնեմ... շան կյանք է, ողջ օր ու գիշեր տանջվեն, ցուրտ ուտեն, հիվանդանան, մի երկու դուրուշ վաստակեն, էն էլ տանեն կամ պարտատիրոջ տան, կամ նյութուս առնողի բերան լցնեն:

— Թե որ մենակ նյութուս լինի...,— ասում է աղան մռայլ դեմքով,— ապա ուրիշ հարկե՞րը, ապա կաշառքնե՞րը...

Բոլորս լռում ենք: Կրակը ճարճատում է, բոցը իջնում և արնեգույն լույսի մի շրջանով ներկում մեր դեմքերն ու թոնրի եզերքները:

«Ձայն հառաչանաց, հեծության սրտի, ողբոց աղաղակի... քեզ վերընծայեմ... ստեղծող ամենի...»,— լսվում է այդ լռության միջից աղայի մեղամաղձոտ, սրտի խորքերից դուրս եկող վշտալից խուլ ձայնը: Հետո, երբ մի բոպե ամենքս լուռ մնացած, ակնապիշ՝ կրակն ենք դիտում, նա դառնում է ժամկոչին և հարցնում.

¹ Չափի միավոր (մոտ 400 գրամ):

² Կովի աղբից շինած վառելիք:

³ Ոչխարի աղբը, որ չորացնում են և վառում:

— Պատարագիչն ո՞վ է այսօր, Սախակ:

— Տեր Եղիշեն:

— Ամբիծք էլ ունի՞ք:

— Հրամանք ես, երկու հատ:

Նորից լռություն: Կայծեր են դուրս սլանում թոնրի խորքից, միմյանց ետևից պնդում կարծես և սենյակի վերին, մութ տարածության մեջ, ճաթոտում, կորչում:

Աղջիկը դեռ ավելում է, բայց շատ հեռու, հազիվ երբեմն լսվում է ավելածության չոր ձայնը:

— Տեր Հովսեփին կասես,— խոսում է աղան,— որ ժամից հետո գա մեզ մոտ ճաշի, թող ամբիծքը ուրիշներին թողնի:

— Հազրդ որ էսօր ամբիծքն ուտի և էգուց էլ ձեր ճաշ՝ը... — ասում է ժամկոչը.— ինչո՞ւ իզուր կորցնի ամբիծքները:

Բոլորս ժպտում ենք: Նա նկատում է այդ:

— Խաչ՝, ապա...— շարունակում է նա,— դուք չեք իմանում, թե որքա՛ն ծանր է տերտերների համար, կորցնել մի ամբիծք, թեկուզ թագավորի ճաշին անգամ հրավիրված լինի: Կտեսնեք, ա՛յ...

— Չէ՛, ժամկոչ,— պնդում է աղան,— տեր Հովսեփը կգա. ի՞նչ կա, իր բաժին ամբիծքը թող տուն ուղարկի: Ասա, որ մի լավ քյալագոյ՜ն էնք եփել չորթանով:

— Քյալագոյ՜ն չ'...

Եվ ժամկոչի բերնի ջրերը շատանում են:

— Հը՛մ...— մոմռում է նա,— ինչ լավ բան որ չինի, իսկույն տերտերին են կանչում... ժամկոչը չոռ ու ցավ ուտի...

— Լա՛վ, լավ,— ժպտում է աղան,— քո բաժինն էլ կտա խաթունը:

— Աստված շե՛ն պահի... Դե՛հ, տաքացա՛ . գնամ . ժամ օրհնելու ժամանակ է. հիմա տերտերները եկած կլինին, մանավանդ ծուռ տեր Ստեփանը, որ հոգիս մինչև այստեղս է հասցրել:

Կոկորդն է ցույց տալիս և սկսում կոշիկները հագնել:

— Խա՛ գեռ...— շարունակում է նա,— մինչև այստեղս է հասցրել: Ամենից շուտ է գալիս, դուռը շխկոցով բաց է անում, կոշիկները հանելով թնի տակ է դնում, գծի պես վը՛զզ... վազում դասը: Վա՛յն եկել է ինձ, եթե ժամ օրհնելու զանգը իսկույն չխփեցի:

— Չէ՞ որ նրան դադարեցրել են քահանայագործությունից:

— Ըմ... ո՞վ կարող է նրա վրա: Ամեն օր կովում է տեր Հովսեփի, տեր Եղիշեի հետ... տեր Վարդանի հե՛տ խո... աստված ազատի— շուն ու կատու են: Ժամի կես տեղում, մեկ էլ տեսար, սա նրան, նա սրան . էլ բան չի մնալ, որ չասեն, է՛հ էհ, ո՞րն ասեմ... դե՛հ, մնաք բարին, սա՛ղ լինիք...

Եվ բաց է անում դուռը:

— Չմոռանաս, Սախակ,— կանչում է աղան:

— Չե՛մ մոռանալ. մնաք բարին:

— Բարի եկար:

Ժամկոչը բաց արած դռնից երկնքին է նայում:

— Հո՛, հո՛,— ասում է նա,— հիմա լույսը բոլորովին կբացվի, տեր Ստեփանը կրակ դրել՝ եկեղեցին վառում է ով գիտե, թե որ տեր Վարդանն, էլ եկել է, է՛լ աստված ազատի...

Եվ ծանր քայլերով հեռանում է:

Դուրս եմ գնում ես էլ: Փողոցում սկսում են երևալ դեպի եկեղեցին իջնող կանանց, տղամարդկանց և մանուկների խմբեր, որոնք միմյանց ետևից, շարքով անցնում են նեղ կաճանով՝ կծկված ու քչփչալով: Մանուկներն իրար ձյուն են նետում, սահում են, վազվզում, գոռոցոռում... Ու նրանց ստվերները կարճ գծվում է զառիվայրի շողշողան ձյունի վրա:

Եվ ժամկոչ Սախակի կոչնակի ձայնը իր վերջին տըլընգ-տըլընգն արձակելով իջնում է դեպի Հունկույսների ձորակը, ուր գնում են ձորագլխի վրա միմյանց միացող ժամկոչները:

Ձորի խորքից խո՛ւլ կերպով լսվում է այժմ եկեղեցու տանիքի վրա դրված երկրորդ մեծ կոչնակի ձայնը, որ իր կողմից արձագանք է սփռում ձորակի մեջ և դորդեցնում Ջըմփ-զըմփ մաղարայի լեռը...

* * *

Այդ բոլորը հիշում եմ մի առ մի, ամենափոքր մանրամասնությամբ: Հիշում եմ ապա փոքրիկ կամուրջը, որ ձգված է ձորակի գետի վրա, հետո՝ եկեղեցու բարդիները, պուրակը, կից պարտեզները, Ջըմփ-զըմփ մաղարայի քարոտ լեռը՝ ճիշտ շենքի ետևում ցցված, եկեղեցու և դպրոցի պարսպապատ շենքը, վերի առուն՝ իր ուռենիների շարքերով...

Հիշում եմ եկեղեցու քարե դռնից սրթսրթալով ներս մտնող ժամվորներին, որոնք շրթունքները շարժելով աղոթք են մրմնջում և մտնելուց առաջ քարե շրջանակը համբուրում, հիշում եմ դռան առջևի առվից լվացվողներին, որոնք տանը չեն լվացվել և եկել են եկեղեցվո առվից լվացվելու և որոնք կարմիր թաշկինակներով երեսները սրբելուց հետո խաչակնքում են, ձեռքերի մեջ փչում և եկեղեցի մտնում...

* * *

Ահա և եկեղեցին:

Մի մեծ շենք է. ցած ու մութ: Լուսամուտները փոքր. ջահերը վառված չեն, սեղանի վրա և տեղ-տեղ՝ պատկերների առաջ վառվող բարակ մոմերի լույսերը շատ նեղ շրջաններ են լուսավորում: Դռնից նայողին ներկայանում է դեմ առ դեմ, հեռվում, մի մեծ բաց դռան ներսի կողմում՝ մատուռի լուսավորած ոսկեգոծ սեղանը: Նրա դրսի կողքերում՝ երկու փոքրիկ սեղաններ, նույնպես սակավ լուսավորված: Երկու մեծ սյուներ կազմում են դասը, որոնք և փայտյա վանդակորմով զատված են: Սյուների կողքին են կանգնել քահանաները: Դասերից

սկսած դեպի պարզվում են երկու անոճ, փայտյա սյուների շարքեր և ժողովրդի կանգնելու տեղը՝ մինչև դուռը: Շենքի հատակը քարյա է, բայց ծածկված ամեն տեսակ հին ու նոր կարպետներով ու գորգերով: Պատերը զարդարված են հնամաշ, սևացած, մոմի կաթվածքներով բծավորված, բոցերովը խանձված, երբեմն շատ տգեղ, հազիվ ուրեմն գեղեցիկ՝ զանազան պատկերներով:

Հատակից հետո, դռան գլխին է գտնվում կանանց բաժինը՝ երկհարկ լայն օթյակ, որ թառմա է կոչվում: Եվ որպեսզի ցածում աղոթող տղամարդիկ կանանց դեմքերը չտեսնեն, թառման ունի առջևից մանր ծակերով տախտակորմ: Թառմայի տակն է աղքատների կանգնելու տեղը, երեսփոխի մոմի սեղանը և կոշիկներ հանելու տեղը:

Ներս եմ մտնում այն ժամանակ, երբ դասից լսվում է

— **Օրհնյալ տեր մեր Հիսուս...**

Բայց հազիվ թե նա կմկմալով ուզում է շարունակել, որ եկեղեցու դռն մոտ մի խլրտում է առաջանում: Տեր Ստեփանն է: Ներս է ընկնում, կոշիկները թևի տակից դուրս թողնում դեպի գետին, սլանում է դեպի մյուս դասը առանց փիլոնի, խլում է տեր Վարդանի բերանից աղոթքը և գոռում:

— Օրհնյալ տեր մեր...

Եվ ահա հանդիսատես եմ մի տեսարանի, որի հիշողությունն իսկ ինձ ծիծաղեցնում է:

Տեսնում եմ կուզ տեր Վարդանին, որ հանկարծակիի եկած այդ հարձակումից, քարանում է: Ստիպված էր լռել, որովհետև ձայնը շատ ցածր էր, արտասանությունը ծանր: Ծերացել է տեր հայրը, խիստ ծերացել: Լռում է և այլայլվում: Տեր Հովսեփ ավագերեցից հետո ժամ օրհնելու իրավունքն իրենն էր. ոչինչ չէր կարող այնքան վիրավորել նրան, որքան զիժ տեր Ստեփանի այդ վարմունքը:

Տեր Ստեփանը զիժ է, մի խենթացած քահանա, որի հետ չգիտեն ինչպես վարվել, որտեղ ուղարկում են՝ փախչում է: Մոլեգին սիրահար է ժամերգության, որ թողնեն, ամբողջ առավոտյան ժամերգությունը՝ քահանայի, դպիրների, փոխասացների բաժինները միմյանց ետևից կասի և դեռ էլի կուզենա ասել: Ամբողջ օրը իր տան կտուրի վրա ճեմում է և զիլ ձայնովն ու ստեղի շարականներով ողողում փողոցը:

Բայց ահա տեսնում եմ տեր Վարդանին, որ ցցվում է, կարմրում և գոռում:

— Աղաբսրզ (անամոթ), չե՞ս ամաչում... էլի՞...

— **Եվ թող մեզ զպարտիս մեր...**— շարունակում է տեր Ստեփանը արագությամբ, գլուխը ցցած, հաղթական ժպիտը դեմքին: Տեսնելով, որ հաղթողն էր, ձեռքերն է շփում, փիլոնը վրան առնում և անընդհատ, երգելու պես, կարդում է աղոթքները:

— Ծո՛ւռ...— շարունակում է նախատել տեր Վարդանը ավելի բորբոքված:

— ... **Եվ մի տանիք զմեզ ի փորձություն...**— գոչում է տեր Ստեփանը շեշտելով և թշվառ ծերունուն դարձած:

Տեր Վարդանը, վերջնականապես հույսը կտրած, դողում է բարկությունից. լռել է, բայց քթի տակից փնփնջում է. և բավական բարձր ձայնով փնփնջում:

— Այսպես գժերի մորուքը չեն ածիլում... հերիֆ, հերիք չեղա՛վ արածդ. քո ի՞նչ բանն է աղոթել, հայվան Մարկոս— ծուռ Փիլիպո՛ս...

— ... Զի քո՛ է արքայություն և զորություն...— նետում է դեպի նա տեր Ստեփանը զորեղ ձայնով:

— Չոռ ու ցա՛վ...

— ... Եվ փառք հավիտյանս...

— Գետին անցնիս...

— Ամմեն:

Թառմայում այդ միջոցին քչփչոցը սկսել է: Կանայք բավական հավաքվել են. տղամարդիկ էլ հետզհետե հասնում են, կոշիկները թողնում դռան մոտ՝ ժամհարի կողքին, գլխարկները կամ հանում և կամ հենց ֆետով՝ ցրվում են կիսախավար եկեղեցվո զանազան կողմերում:

Ահա և ավագերեցը. կարճահասակ, բարեհույս դեմքով ծերունի, որ դռան շեմքի առաջ կանգ է առնում և դիտում է դասի մեջ կատարվող տեսարանը: Ասպարեզի տերը դեռ տեր Ստեփանն է. անցել է այժմ մատուռի առաջ և շարունակում ջրվեժի պես բերնից դուրս տալ անհասկանալի արագությամբ աղոթքներ՝ մոնոտոն, արագ ու զիլ արտասանությունով: Պարզել է վիզը և ամբողջ մարմնով տարուբերվում է: Ոչ մի տեղ չի նայում, բացի օձորքից. կատարյալ էքստազի մեջ է:

Այդ միջոցին վրա է հասնում չորրորդ քահանան՝ տեր Եղիշեն: Հաղթանդամ ու հսկա երիտասարդը ցածում կանգ առնելով, հասկանում է ամեն ինչ. հետո, ձեռքի հաստ ցուպը ցած դնում մոմավաճառի մոտ և մի քանի հսկայական քայլերով կտրում տարածությունը: Հասնում է աստյան, բռնում խենթի թևից և այնպես ցնցում, որ թշվառ երգիչը գալարվում է, դառնում, տեսնում է իր թշնամուն, նրա դեմքը և բոլորովին լռում:

Այդ ժամանակ միայն ամեն ինչ կարգի է ընկնում: Տեր Հովսեփը շարունակում է աղոթքը, վրա հասնող տիրացուները, աշակերտները շարականներ են սկսում, իսկ տեր Ստեփանի ձայնն այլևս չի լսվում:

Խե՛ղճ տեր Ստեփան:

Եվ ահա լույսն այդ պահուն դրսում բացված, կիսովին դռնից ու բարձրագիր լուսամուտների ապակիներից աղոտ կերպով ներս է թափանցում:

Եկեղեցին լցվում է հետզհետե: Հասնում են ծերեր, պատանիներ, մանուկներ: Ամեն կողմ ծնրադնողներ, կրճահարներ, պատկերապաշտներ ու մոմ վառող-խաչակնքողներ: Հաճախ լսվում են խուլ մոմոռոցներ:

Ոմանք մեղմ ձայնով երդում են տիրացուների հետ կամ անգիր կարդում քահանայի հետ: Երբեմն, մի հեռավոր անկյունից, տարածվում է հորանջելու ձգված ձայն և երբեմն էլ որևէ բարեպաշտ, երկար աղոթք փսփսալուց հետո, հանկարծ բերանը բաց է անում և հորանջելու միջից ձայնում:

— Տե՛ր-ողորմյա, տեր-ողորմյա՛...

Դրսում՝ դռան առաջ երևում են կազմվող և ապա քանդվող խմբեր: Եկողներ են, որոնք պահ մի կանգ են առնում, միմյանց բարևում, մի քանի խոսք փոխանակում, ապա դռան քարե շրջանակը համբուրում և խաչակնքելով ներս գալիս: Վանդակորմից երևում են կանայք, որոնք ծալում են նախ սպիտակ սավանները, թևի տակ դնում, ապա կարմիր երկար շապիկով կանգնած՝ սկսում են մի քչփչոց, որ ընդհատվում է կրծահար պառավների աղիողորմ աղոթքներով.

— Մեղա՛ ամենայնի, տե՛ր...

— ... Արարի՛չ աստված, թող գմեղս իմ...

— Հա՛յր երկնավոր, մեղուցյալ եմ առաջի քո...

Միշտ մեղավոր են ճանաչում իրենց և համոզված են այդ բանում. ուրեմն և զարնվելու, պատժվելու, պատուհասի արժանի...

Այդպես էին աղոթում կանայք վերևում, այդպես էլ տղամարդիկ՝ ներքևում...

Ի՞նչ են եղել արդյոք այժմ այդ բոլորը՝ եկեղեցին ու ձորը. արդյոք ո՞վ է կենդանի մնացել այդ ծանոթ, վշտերով լի, բայց ջերմեռանդ ծերունի դեմքերից, այդ կտրիճ երիտասարդներից, այդ առողջ, բարեպաշտությամբ աղոթքի կանգնած կանանցից...

Արդյոք հունիսյան այն սև-սև օրերից հետո ձեզնից մեկնումեկը ազատվե՞ց ձեր բազմադարյան ջերմեռանդության, կրծահարության և «մեղավորության» շնորհիվ...